

SƏFƏVİ VƏ OSMANLI İDARƏÇİLİYİ DÖVRÜNDƏ QARABAĞIN TARİXİ-SİYASİ COĞRAFIYASI VƏ ETNİK TƏRKİBİ

Aynur Qabil qızı Həşimova
Bakı Dövlət Universiteti
aynur.hesimova_1996@mail.ru

Açar sözlər: *Qarabağ, Səfəvi, Osmanlı, tarixi-siyasi coğrafiya, etnik tərkib*

Məqalə Səfəvi və Osmanlı idarəçiliyi dövründə Qarabağın tarixi ərazisi, sərhədləri, inzibati vahidləri və etnik tərkibi məsələsinə həsr olunub. Məqalənin yazılmasında məqsəd bəhs olunan dövrdə Qarabağın tarixi Azərbaycan torpaqlarının sərhədləri çərçivəsində mövcudluğunu və burada yaşayan tayfaların mənşəcə Azərbaycan türkləri olduğunu faktlarla sübut etməkdir. Eyni zamanda Qarabağ ərazisində kürdlərin yaşaması kimi bəzi iddiaların əsassız olması məqalədə tarixi faktlarla izah edilir. XVI əsrə qədər Qarabağda kürdlərin yaşamasına dair heç bir məlumatın olmadığı, osmanlıların zəbt etdiyi dövrdə isə kürdlərin nə üçün süni surətdə bu əraziyə yerləşdirildiyi aydınlaşdırılır.

Məqalədə həmçinin Osmanlı dövlətinin işğalından sonra şiə əhalinin bölgəni tərk etməsinin səbəbləri öyrənilir. Dini baxımdan Səfəvilərin islamın şiə məzhəbinə, osmanlıların isə sünni məzhəbinə mənsub olduqları məlumdur. Bu baxımdan, osmanlıların Səfəvi ərazilərini zəbt etməsinin Qarabağda yaşayan müsəlman şiə əhalinin həm dini istiqamətdə aqibətinə, həm də əhalinin etnik tərkibinə təsirinə nəzər yetirilir.

ИСТОРИКО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ ГЕОГРАФИЯ И ЭТНИЧЕСКИЙ СОСТАВ КАРАБАХА В ПЕРИОД ПРАВЛЕНИЯ СЕФЕВИДОВ И ОСМАНСКОЙ ИМПЕРИИ

Айнур Гашимова

Ключевые слова: *Карабах, Сефевид, Османский, историческая-политическая география, этнический состав*

Статья посвящена историческим территориям, границам, административным единицам и этническому составу Карабаха в период правления Сефевидов и Османской империи. Цель написания статьи -

доказать фактами, что история Карабаха в указанный период существует в пределах азербайджанских земель и что проживающие здесь племена имеют тюркское происхождение – которые и называются азербайджанские турки. В то же время в статье объясняется необоснованность некоторых утверждений, например о существовании курдов в Карабахе, историческими фактами. Было уточнено, что не было информации о существовании курдов в Карабахе до XVI века, и почему курды были искусственно заселены в этом районе во время османской оккупации.

В статье также исследуются причины, по которым шиитское население покинуло регион после османской оккупации. С религиозной точки зрения известно, что Сефевиды принадлежали к шиитской секте ислама, а османы - к суннитской секте этой религии. С этой точки зрения было рассмотрено влияние османской оккупации сефевидских территорий на религиозную судьбу шиитского мусульманского населения, проживающего в Карабахе, а также на этнический состав населения.

HISTORICAL AND POLITICAL GEOGRAPHY AND ETHNIC COMPOSITION OF KARABAKH DURING SAFAVID AND OTTOMAN RULE

Aynur Həşimova

Key words: *Karabakh, Safavid, Ottoman, historical-political geography, ethnic composition*

The article is dedicated to the historical territories, borders, administrative units and ethnic composition of Karabakh during the Safavid and Ottoman rule. The purpose of writing this article is to prove with facts that Karabakh existed within the borders of the historical lands of Azerbaijan in the mentioned period and that the tribes living here were of Turkic origin - Azerbaijani Turks. At the same time, the article explains the groundlessness of some allegations, such as the existence of Kurds in Karabakh, with historical facts. It was clarified that there was no information about the existence of Kurds in Karabakh until the 16th century, and why the Kurds were artificially settled in this area during the Ottoman occupation.

The article also examines the reasons why the Shiite population left the region after the Ottoman occupation. From a religious point of view, it is known that the Safavids belonged to the Shiite sect of Islam, and the Ottomans

to the Sunni sect of that religion. From this point of view, the influence of the Ottoman occupation of the Safavid territories on the religious fate of the Shiite Muslim population living in Karabakh, as well as the ethnic composition of the population was considered.

Qarabağ ərazisi öz təbii şəraiti, əlverişli iqlimi, şəffaf bulaqları, meşə örtüyü, yeraltı sərvətləri və eyni zamanda nadir otları, ovaları ilə zəngin olan tarixi bir vilayət olub. Bu torpaqlarda bol taxıl, meyvə-tərəvəz, bostan bitkiləri, üzüm və s. becərilirdi. Qarabağ Azərbaycanın mühüm ticarət mərkəzlərindən biri hesab olunurdu. XV-XVII yüzilliklərdə Azərbaycan ərazisində qeydə alınan baş ticarət yolunun mühüm qolu Qarabağdan keçirdi. Qarabağ ticarət yolu Bəkrəbad kəndindən keçməklə Arazı çatır, sonra isə Qarabağ ərazisinə daxil olurdu. Araz sahilindən Gəncəyə kimi olan 34 fərsəxlik (210-220 km) yol Xar, Qark, Ləmbəran, Bazarçıq, Bərdə, Cuzbuq, Xanəgah-Şutur kimi ticarət mərkəzləri və yaşayış məskənlərindən keçirdi. Daha sonra bu yol Şəmkir, Yurt-Şadakban, Ağstafanı keçib Tiflisə çatırdı. Qarabağ yolunun ümumi uzunluğu 45 fərsəx (280-300 km) olmuşdu [7, s.78-79].

1501-ci ildə Səfəvilər dövlətinin yaranması Azərbaycan torpaqlarının mərkəzləşməsinin əsasını qoydu və bu proses təxminən XVI əsrin ortalarında başa çatdı. Qarabağın Azərbaycan Səfəvilər dövlətinin tərkibinə qatılması burada Qarabağ bəylərbəyliyi yaranmasına səbəb oldu. Səfəvilər dövründə Qarabağdan başqa, daha üç bəylərbəyi - mərkəzi Şamaxı olan Şirvan, mərkəzi Təbriz olan Azərbaycan və mərkəzi İrəvan olan Çuxursəd də yaradılmışdı [4, s.38-39].

Səfəvilərin hakimiyyəti dövründə Azərbaycan torpaqları 400 min km²-dən artıq ərazini əhatə edirdi. Borçalı, Göyçə mahalları, İrəvan xanlığı, İran, İraq və Əfqanıstanın bir hissəsi Səfəvilər dövlətinin tərkibində idi. Azərbaycan torpaqları Səfəvilərin dövründə bəylərbəyliklərə bölünmüşdü. Bu inzibati bölgü XVIII yüzilliyin ortalarına qədər davam etmişdir. Bəylərbəyliklərdən ərazi etibarilə ən böyüyü və iqtisadi cəhətdən qüdrətli Qarabağ (Gəncə) adlanırdı. Bu bəylərbəylik Kür-Araz çayları arasında yerləşən geniş ərazini (Aran və Dağlıq Qarabağın vəhdətində) əhatə edirdi. Onun şimal sərhədi Gürcüstanın Samxet dağlarına çatırdı. Mərkəzi qədim Gəncə şəhəri idi [5, s.84].

Qarabağ bəylərbəyliyi daxilində dairələr (mahallar) mövcud olmuşdu. Dairələr çox vaxt ölkə (feodal mülkü) kimi tayfa başçılarının irsi mülkiyyətində idi. XVI-XVII yüzilliklərdə Qarabağ bəylərbəyliyi tərkibinə Axstabad, Cavanşir, Bərgüşad, Qazax və Şəmşəddil dairələri də daxil olmuşdu [7, s.84].

Osmanlı dövləti strateji bir bölgə olan Qafqaz ilə daima yaxından maraqlanırdı. Bölgə Rusiya və Osmanlı dövləti arasında rəqabət meydanına çevrilmişdi. Səfəvi dövlətində Qafqaz və Anadoluya doğru genişlənmə meylləri

var idi. Osmanlıların Qarabağ ilə maraqlanması hələ XVI əsrin birinci yarısında Səfəvi dövlətinə yürüş etdikləri vaxta təsadüf edir. Lakin bölgənin birbaşa Osmanlı idarəçiliyinə keçməsi 1578-ci il Osmanlı-Səfəvi müharibəsi əsnasında oldu. 1590-cı il sülhü ilə Osmanlı dövlətinin Qarabağ daxil olmaqla Azərbaycanın müəyyən hissəsində hakimiyyətini tanıyan Səfəvilər 1603-cü ildə I Şah Abbasın başladığı müharibə ilə bölgəni yenidən ələ keçirdilər. Qarabağ XVIII əsrə qədər Səfəvilərin nəzarəti altında qaldı. 1722-1724-cü illərdə rusların bu bölgəyə gəlməsi üzərinə hərəkətə keçən Osmanlı dövləti Azərbaycanı ələ keçirdi. Ruslarla 1724-cü ildə İstanbulda bağlanan müqavilə ilə Qarabağ Osmanlı dövlətinin sərhədləri daxilində qaldı. Nadir şahın Azərbaycan torpaqlarının azad edilməsi uğrunda başladığı mübarizəyə qədər bölgə Osmanlı idarəçiliyində olmuşdur [8].

Beləliklə, Qarabağ əyaləti 1588-ci ildən 1606-cı ilə kimi və 1725-ci ildən 1734-cü ilə kimi Osmanlı dövlətinin tabeliyində olmuşdur. Osmanlı dövlətinin göstərişi ilə 1593-cü ildə "icmal dəftəri" və 1727-ci ildə isə "Gəncə-Qarabağ əyalətinin müfəssəl dəftəri" hazırlanmışdır. Bu dəftərlər dövrün farsca yazılmış mənbələrindən fərqli olaraq, Qarabağ əyalətinin inzibati ərazi quruluşu haqqında ətraflı məlumat verən xüsusi bir sənəddir. 1593-cü ildə tərtib edilən icmal dəftərinə görə Qarabağ əyaləti 36 nahiyəyə bölünən 7 sancaq, yəni Gəncə, Bərdə, Xaçın, Axstabad, Dizaq, Həkəri, Vərəndə adlı sancaqlardan ibarət idi. 1727-ci il tarixli müfəssəl dəftərə görə, Osmanlı ərazi bölgüsünə uyğun olaraq 1725-1734-cü illər arasında Qarabağ əyalətinin inzibati quruluşunda dəyişiklik edilmişdir. Yeni bölgüyə görə əyalət 37 nahiyəni birləşdirən 5 sancaq və iki qəzadan ibarət olmuşdur. Belə ki, əyalət Gəncə və Lori qəzası, Xılxına, Bərdə, Arasbar, Bərgüşad, Çuləndər sancağına bölünmüşdür.

Hüsəməddin Qaramanlı "İcmal dəftəri" və "Gəncə-Qarabağ əyalətinin müfəssəl dəftəri"ndən əldə etdiyi məlumatların təhlilinə əsaslanaraq söyləmişdir: "Qarabağ əyalətinin ərazisi XVI və XVIII yüzilliklərin başlarına qədər dəyişməmişdir. Əyalətin sərhədləri şimalda Kür çayı boyunca davam etmiş, Kürün Araz çayı ilə birləşdiyi yerdən Araz çayı boyunca qərbə doğru Bərgüşad sancağına və buradan da şimal istiqamətində Göyçə gölünün şərq hissəsindən keçərək, yenə şimala doğru, Tiflis əyalətinə əlavə olunan Borçalının cənub hissəsi ilə - Taşır nahiyəsi ilə qonşu olan Lori qalasına qədər uzanırdı [2, s.294].

XIX əsrdə yazılmış "Qarabağnamələr" adlı mənbələrdə Qarabağ əyalətinin tarixi ərazi və sərhədləri haqqındakı məlumatlar "Gəncə-Qarabağ əyalətinin müfəssəl dəftəri"ndə bu mövzuda verilmiş məlumatlarla, demək olar ki, uyğundur. XIX əsr Azərbaycan tarixçilərindən Mirzə Camal Cavanşirin qeyd etdiyinə görə, qədim tarix kitablarında Qarabağ əyaləti Arranın bir parçasıdır. Sərhədi cənub tərəfdən Xudafərin körpüsündən Sınıq Körpüyə qədər

Araz çayıdır, şərq tərəfdən Kür çayıdır ki, Cavad kəndində Araz çayına qovuşaraq gedib Xəzər dənizinə tökülür. Şimal tərəfdən Qarabağın Yelizavetpolla sərhədi Kür çayına qədər - Goran çayıdır və Kür çayı çox yerdən (keçib) Araz çayına çatır. Qərb tərəfdən Küşbək, Salvartı və Ərikli adlanan uca Qarabağ dağlarıdır [6, s.122].

Qarabağ bəylərbəyliyi əhalisinin əsas hissəsini qədim yerli tayfalar-Azərbaycan türkləri təşkil edirdi. Bu dövrdə xalqın vahid bir etnos kimi formalaşması çoxdan başa çatdığından, əvvəllər etnik mənsubiyyəti müəyyənləşdirməkdə mühüm rol oynayan tayfa adları tədricən sıradan çıxır, bunun əvəzində daha çox "müsəlman" və yaxud "türk" terminləri işlədilir. Bununla belə, haqqında bəhs etdiyimiz icmal dəftərində Qaramanlı, Qacar, Hacılı, İyirmidördlü, Otuzikili, Cavanşir, Kəsəmənli, Göyçəli və Şəmşəddinli kimi qədim Azərbaycan türk tayfalarının adına tez-tez rast gəlmək mümkündür. İcmal dəftərinin Qarabağın əhalisi və onun etnik tərkibi haqqında verdiyi məlumatlar mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Dəftərdə Osmanlı işğalı zamanı (1588-1606) Qarabağı tərk etməyərək osmanlıların hakimiyyəti altında qalan Qacar tayfasına məxsus 8 oymağın adı çəkilir: 1.Qaraca-Sevgülən-Bərdə nahiyəsində, 2.Qaytaq-Bərdənin Sir nahiyəsində və Xaçın sancağının Çalaberd nahiyəsində, 3.Qolsuzlu-Bərdənin Sir nahiyəsində, 4.Ağcaqoyunlu-Xaçının Çalaberd nahiyəsində 5.Gəngəldili-həmin ərazidə, 6.Əylənli-yenə həmin yerdə, 7.Şam-Bayatı-Xaçının Çalaberd nahiyəsində, 8.Yıva-Qacar-Qaraağacda və Gəncə sancağında yaşayırdı [7, s.81].

Əvvəlki dövrlərdə olduğu kimi, Səfəvilərin də vaxtında XVI-XVII yüzilliklərdə Qarabağda Qacarlarla yanaşı, Qaramanlı, Baharlı tayfaları, Zülqədər elinin Şəmsəddinli obası, onlarla qaynayıb qarışmış Qazaxlar, Otuziki və İyirmidörd oymaqları əkinçiliklə, heyvandarlıqla məşğul olurdular. Faruk Sumer yazır ki, Qarabağda Otuziki oymaqdan meydana gəlmiş üçün bu adla anılan böyük bir topluluq yaşayırdı. Bunlar Qarabağ türkmənlərindən idilər. Son əsrlərdə tərəkmənə deyilən türklər bunların qalıntılarıdır. Müəllifə görə, Otuzikin Qarabağda Müqəddəm, Cavanşir, Əhmədli, Qaraqoyunlu, Göyçəli (Göyçəli), Ozan kimi obaları məlumdur [1, s.225].

Ancaq "Gəncə-Qarabağ əyalətinin müfəssəl dəftəri"ndə Otuziki tayfasının qeyd olunan oymaqları ilə yanaşı, Üçoğlan, Məfruzi (Məhrizli), Qiyaslı, Dəlilər, Veysəlli, Hacı Türəli, Xəlil Fəxrəddinli, Barani, Şəkərbəyli, Mollalar, Eymirli, Məhəmmədşahlı, Buğdayüzü, Zəngişalı, Atlıcalı, Yosunduz, Boyəhmədli adlı obalarının da olduğu qeyd edilmiş və onların Qarabağın müxtəlif bölgələrində əkinçilik təsərrüfat və heyvandarlıqla məşğul olduqları göstərilmişdir. "Müfəssəl dəftəri"də Qarabağın türk el və obalarından Kəbirli, Kəngərli və Ətyeməzli camaatı haqqında da məlumat verilir. Sənəddə göstərilir ki, Kəbirli ildə xəzinəyə 14000 quruş ödəyən qələbəlik bir əşirətdir. Onlar 1726-1727-ci ildə Şahsevənlərin yaratdığı qarışıqlıq nəticəsində dağınıq

düşmüşlər. Kəbirli əşirətindən pərakəndə düşənlər Cavanşir və Otuziki elləri tərkibinə dağınıq halda və qismən oba kimi daxil olmuşlar [1, s.226].

«İcmal dəftəri»nin verdiyi məlumatdan aydın olur ki, XVI əsrin sonunda Səfəvi-Osmanlı müharibəsinin (1578-1590) gedişində Azərbaycanın əksər əraziləri, o cümlədən Qarabağ bəylərbəyliyi və Osmanlı hakimiyyəti altına keçməsi ilə bəylərbəylikdə yaşayan yerli əhalinin böyük bir hissəsi ata-baba torpaqlarını tərk etmək məcburiyyətində qaldı. Əhalinin bir hissəsi, həmçinin Dağlıq Gəncə və Axıstabad sancağında yaşayan qızılbaş Zülqədər tayfasından olan Şəmsəddinli camaatı Qacar, Qaramanlı, Bayat tayfalarının bəzi oymaqları və digər qızılbaş tayfaları kimi yaşadığı bölgəni tərk etməyərək, qaxaxlılar kimi Osmanlı hakimiyyətini qəbul etdi. İstər XVI əsr boyunca, istərsə də XVII əsrdə Osmanlı-Səfəvi qarşıdurmasında məqsəd kimi irəli sürülən siyasi maraqlarla yanaşı, hər iki dövlətin dini-təriqət maraqları da mühüm vasitə olaraq ön plana çəkilirdi. İki əsrə yaxın bir dövr ərzində müəyyən fasilələrlə osmanlıların hərbi üstünlüyü nəticəsində ələ keçirilən Azərbaycan torpaqlarında Osmanlı müftülərinin müharibələrdən əvvəl şübhə ilə bağlı verdikləri fətvaların gerçəkləşdirilməsi üçün müvafiq şərait yaranırdı. Döyüşlər zamanı insan tələfatı və əsir düşənlərlə yanaşı, Səfəvi dövlətinin ayrı-ayrı bölgələrində, o cümlədən, Gəncə - Qarabağ əyalətində şiə əhalinin qonşu Şirvan və Təbriz əyalətlərinə köçləri baş verirdi. Şiə təriqətindən olan bu köçkünlər qonşu əyalətlərə köç etməklə həm öz təriqətində qalma fürsəti tapır, həm də təriqətini dəyişmədiyinə görə, Osmanlı müftülərinin fətvalarının onlara qarşı tətbiq edilməsindən xilas olurdular. Osmanlı idarəsində qalan və köçə bilməyən əhali isə üzdə təriqətini dəyişməklə vəziyyətdən çıxma bilirdi. Lakin səfəvilər osmanlıları tutduqları ərazilərdən çıxardıqdan sonra təriqətlərini dəyişmiş insanlar təkrar əvvəlki təriqətlərinə dönsələr də, səfəvilərin və osmanlıların yenə də sərt münasibətləri ilə üzləşirdilər. Səfəvilər həmin şəxslərə mənəvi zərbə olan «dönük» damğası vurur, osmanlılar isə cərimə tətbiq edərək, qeyri-müsəlmanlardan aldıkları baş vergisi olan «bədəli-cizyə» vergisini ödətirdirdilər [3, s.8].

Səfəvi-Osmanlı müharibəsi zamanı bölgədə yaşayan müsəlman şiə əhali doğma torpağını tərk etdiyi üçün icmal dəftərində bəzi kəndlərdə insanların yaşamadığı, kəndlərin boş olduğu göstərilir. XVI əsrdə bölgədə baş verən hərbi-siyasi proseslər nəticəsində əhalinin miqrasiyası, onun yerləşməsi və etnik strukturunda müəyyən dəyişikliklər baş verdi. Lakin Osmanlı-Səfəvi qarşıdurması zamanı əhalinin məcburi miqrasiyasının nəticələri daha təsirli olmuşdur. XVI əsrin sonlarında Osmanlı tarixçisi İbrahim Rəhimizadə yazırdı ki, Azərbaycanı ələ keçirmək üçün osmanlılara köməyə gələn Krım xanı Qazi Gəray qoşunu ilə Gəncə-Qarabağ əyalətinə soxularaq, Gəncə ilə Bərdə arasındakı ərazidə talanla məşğul olmuş, geri dönəndə isə 30 minə qədər əsir aparmışdır. Təbrizli Arakel də Krım tatarlarının Gəncə, Bərdə, Çalaberd, Xaçın və Dizağı talan etdiklərini qeyd edir. İ.Rəhimizadə özünün «Gənciney-i fəth-i

Gəncə» adlı əsərində yazır ki, 1588-ci ildə Gəncə-Qarabağ bəylərbəyi Ziyadoğlu Məhəmməd xan Osmanlı ordusunun Gəncə şəhərinə yaxınlaşmasından beş-on gün əvvəl tabeliyində olan 40-50 min evdən artıq ulusunu, mal-mülkünü toplayaraq əyalətdən çıxardı və Araz çayını keçərək, Qaradağda yerləşdirdi. Bu zaman Qəncə-Qarabağ əyalətinin qeyri-müsəlman olan mülkləri gəlib osmanlılara itaətini bildirdilər və bunun müqabilində öz vəzifələrində qalmaqla yanaşı, həm də yeni torpaqlar da aldılar [3, s.9].

Dövrün farsdilli mənbələrində Qarabağ əyalətinin əhalisinin etnik və sosial tərkibi haqqında dəqiq rəqəmlə göstərilmiş məlumatlar yoxdur. Ancaq qısa zaman kəsiyinin tarixi hadisələrini özündə əks etdirən «Gəncə-Qarabağ əyalətinin müfəssəl dəftəri» əyalətin demoqrafik vəziyyəti və əhalisinin etnik tərkibi barədə verdiyi məlumatların dolğunluğu ilə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. H. Qaramanlı «Müfəssəl dəftər» materialları əsasında təhlillər aparmış, əyalətin əhalisinin sayı, etnik tərkibinə aid müfəssəl nəticələr əldə edə bilmişdir. Onun hesablamalarına görə, Qarabağ əyalətində 19.395 mükəlləfiyyətli ailə başçısı və hər ailə isə orta hesabla beş nəfərdən götürüldükdə, əhalinin ümumi sayı təxminən 96.975 nəfərdən ibarət olmuşdur. O cümlədən, «Müfəssəl dəftər»də məlumatlar bir il ərzində vergi mükəlləfiyyəti daşıyanları əhatə etdiyinə, müsəlmanlardan ibarət hərbi, ruhani ailə üzvləri nəzərə alınmadığına görə, yuxarıda əhalinin say haqqındakı rəqəm minimum olub, həqiqətdə isə əhalinin ümumi sayı 100 mindən çox olardı. Etnik mənsubiyyətinə görə, aparılan hesablamalarda adı dəftərə düşmüş 11.818 nəfər müsəlman əhalisinin 11.068 nəfəri türk, 750 nəfəri kürd idi. Sözsüz ki, müəyyən sayda qeyri-müsəlman əhali də vardı. Belə ki, «Müfəssəl dəftər»də Qarabağ əyalətində yalnız Şəmkürbasan və Böyük Kürəkbasan nahiyələrində 25 kəndin qeyri-müsəlman olduğu göstərilir. Qeyri-müsəlmanların çoxunu isə Alpan soyundan olub, XVIII əsrdə öz etnik mənsubiyyətini unutmamış xristian əhalisi təşkil edirdi [1, s.226-227].

Səfəvi və Osmanlı idarəçiliyi dövründə Qarabağın etnik tərkibindən danışarkən «İyirmidördlü» tayfasına xüsusi diqqət yetirmək lazım gəlir. Belə ki, Şərəf xan Bidlisi «Şərəfname» əsərində kürd tayfalarının bir çoxunun adını qeyd etdikdən sonra yazır ki, «digər iyirmi dörd kürd tayfası Qarabağın Aranında yaşayır və «iyirmi-dörd» ümumi adı altında tanınırlar». «Gəncə-Qarabağ əyalətinin icmal dəftəri»ndə İyirmidördlülər haqqında daha dolğun məlumat olduğundan, bu fikrin yanlış olduğunu söyləmək mümkündür. Qacarlar, Qaramanlılar, Şəmsəddinlilər, Hacılılar və Otuzkililərin oymaqları haqqında da ətraflı məlumat verilən bu mənbədə İyirmidördlü tayfasının bütün 24 oymağı, Bərdə, Sir, İncərud, Çalaberd, Şütür, Qaraağac, Yevlağ və Pətəklik nahiyələrində qışlaqlarının olması barədə məlumat verilir. «İcmal dəftəri»ndə iyirmidördlülərin heç bir oymağının kürd olduğu qeyd olunmayıb. Onların Qarabağ tərəkəmləri olduğu xüsusi olaraq vurğulanır [3, s.12].

Ümimiyyətlə, XVI əsrin sonuna kimi Gəncə-Qarabağ əyalətində kürdlərin yaşamasını dövrün heç bir mənbəsi təsdiq etmir. Kürdlər Qarabağ bölgəsinə XVI əsrin sonunda-Osmanlı-Səfəvi müharibəsinin gedişində yerləşdirilib. Çünki, Osmanlı ordusu Qarabağ bəylərbəyliyi ələ keçirən zaman yerli türk-müsəlman şiə əhali Osmanlı hakimiyyətini qəbul etməyərək, yaşadığı ata-baba yurdlarını tərk etmişdi. Sultan III Murad isə işğal olunmuş bölgələrdə özünə sosial dayaq yaratmaq məqsədilə Diyarbəkərdən və Dəclə çayı sahillərindən sünni kürdləri köçməyə məcbur olmuş şiə məzhəbli Azərbaycan türklərinin-qızılbaşların torpaqlarında yerləşdirirdi [3, s.12-13].

Nəticə. Nəticə olaraq demək olar ki, Osmanlı maliyyə məmuru İmamzadə Mehdi tərəfindən tərtib edilən 1593-cü il tarixli “İcmal dəftəri”nin də təsdiq etdiyi kimi, Gəncə-Qarabağ əyaləti Azərbaycan türklərinin, onlara məxsus tayfa və oymaqların yurdu olmuşdur. Oturaq həyat tərzini ilə yanaşı, yaylaq-qışlaq maldarlığı ilə məşğul olan Azərbaycan türkləri bu bölgənin əzəli sahibi olmuşdur. “İcmal dəftəri”ndə qeyd olunan yaşayış məntəqələrinin, kənd, yaylaq və qışlaqların, yer adlarının türk mənşəli olması fikrimizi bir daha təsdiq edir.

Ədəbiyyat

- 1) Bayramlı Z, Azərbaycan Səfəvi dövlətinin quruluşu və idarə olunmasında türk qızılbaş əyanlarının rolu, Avropa nəşriyyatı, Bakı-2015, 348 s.
- 2) Bayramlı Z, XVI-XVII yüzillərdə Karabağın etno-politik durumu, Tarixin peşində, Uluslararası tarix və sosial araşdırmalar dergisi, sayı 8, 2012, s.292-302.
- 3) Gəncə-Qarabağ əyalətinin icmal dəftəri, AMEA, A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu, Çarşıoğlu, Bakı-2010, 508 s.
- 4) Hüseynov Y, Qarabağ tarixi mənbələrdə, Şuşa nəşriyyatı, Bakı-2012, 248 s.
- 5) Qarabağlı A, Qarabağ, onun qədim tayfaları və toponimləri, Mütərcim, Bakı-2008, 408s.
- 6) Qarabağnamələr, I kitab, Şərq-Qərb, Bakı,2006, 206 s.
- 7) Nəcəfli T, Qarabağ: bildiklərimiz və bilmədiklərimiz, XV-XVII yüzilliklərdə Qarabağın ictimai-siyasi həyatı, Şərq-Qərb, Bakı-2010.
- 8) <https://islamansiklopedisi.org.tr/karabag>